AKT

In Buscoducis 1450 1629

Dr. A.M. Koldeweij

Kunst uit de Bourgondische tijd te 's-Hertogenbosch

De cultuur van late middeleeuwen en renaissance

Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch

Gary Schwartz | SDU Maarssen 's-Gravenhage 1990

131*a-b*

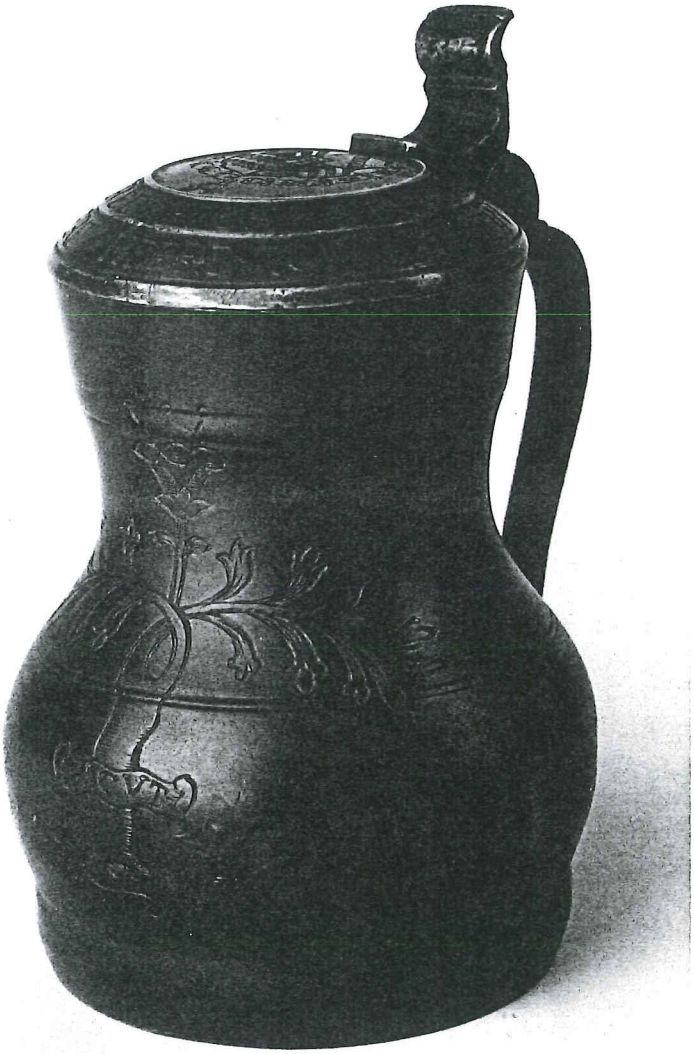

Twee wijnkannen van gezworen Broederschapsleden

[*a*]
Wijnkan van Frederik van Egmond
's-Hertogenbosch, 1647
Tin; hoogte 18 cm
Vervanging van de verloren wijnkan van Frederik van Egmond uit 1499/1500
's-Hertogenbosch, Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, inv. 79-1

[*b*]
Wijnkan van Willem van Oranje
's-Hertogenbosch, 1556 of 1562 (?)
Tin; hoogte 16,9 cm
Vervaardigd te 's-Hertogenbosch op kosten van Willem van Oranje als gezworen lid van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap
's-Hertogenbosch, Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, inv. 79-bis

[*a*] Sinds de zestiende eeuw wordt in de rekeningen van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap regelmatig melding gemaakt van uitgaven voor niet-kerkelijke voorwerpen, waaronder de tinnen wijnkannen die werden gebruikt door de gezworen Broeders bij de gemeenschappelijke maaltijden. Het was de gewoonte, in ieder geval in de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw, dat iedere nieuwe gezworene bij zijn intrede tien stuivers betaalde voor zijn pul. De Broederschap betaalde in de meeste gevallen de tinnegieter of zilversmid voor het aanbrengen van de gravering (naam en wapen van de Broeder, devies van de Broederschap). Na de dood van een gezworene bleef zijn wijnkan eigendom van de Broederschap en aldus had deze al snel een grote hoeveelheid pullen verzameld, veel meer dan werden gebruikt. Van tijd tot tijd werden er kannen van de hand gedaan. Uit de proostenrekening over 1615 blijkt bijvoorbeeld dat toen een ingrijpend besluit werd genomen ten aanzien van dat 'nutteloze' bezit. Er was behoefte aan tinnen schalen en een overschot aan wijnkannen, dus werden vierendertig kannen versmolten, wat een kleine veertig kilo tin opleverde voor de nieuwe schotels: 'Item alsoo seekere sorteeringe van tenen schootelen grootelijcs van doen waren ende een groot getal van drinckpotten wordden bevonden, daer van men wel eene goede partij totte maeltijden heeft connen missen, soo sijnder 34 om te wisselen uytgesondert, gewoogen hebbende 83 ponden waer over is gelevert in nieuw ten 81 ponden ½ van tpont te wisselen 1 stuver 1 oort, alsoo aan Ghijsbert Janssen tengieter betaelt IIII gl. VI st. 1 oort.'

Enkele zestiende-eeuwse 'drinckpotten' van kennelijk belangrijk geachte Broederschapsleden werden merkwaardig genoeg in de zeventiende eeuw vernieuwd. Bij drie van de achttien kannen die de Broederschap nu nog bezit, is dit het geval, namelijk die van Johan van Hornes (ingetreden als gezworene in 1535/'36), Floris van Egmond (ingetreden als gezworene in 1523/'24) en Frederik van Egmond (ingetreden als gezworene in 1499/1500).

De kan van Frederik van Egmond heeft als opschrift rond het wapenschild op het deksel: 'Heer Frederich van Egmont Grave van Buere Heere tot Isselstin'. Deze kan werd in 1647 gemaakt, naar blijkt uit het tinmerk. Dit toont naast de roos als gebruikelijk keurteken voor tin, de initialen D H van Denis Henrixsen, die in 1634 ijkmeester werd van het Bossche tin- en loodgietersgilde, in 1647 keurmeester was en op 18 januari 1649 overleed.

[*b*] De gegraveerde tekst rond het wapenschild van Willem van Oranje (1533-1584) op het deksel van zijn 'drinckpot' luidt: 'Heer Willem van Nassau Heer van Breda &c Gouverneur van Hollandt Seelant Frislant &c'. In de jaarrekeningen van de Broederschap komt de uitbetaling voor het aanbrengen van deze gravering en van het Broederschapsdevies in de buik van de wijnkan niet herkenbaar voor. Mogelijk is dat Willem van Oranje zelf zijn kan met het graveerwerk betaalde, misschien ook werd de pul vervaardigd en gegraveerd in een jaar waarover de rekeningen niet zijn bewaard (1575-'79) of werd bij de betaling van het graveerwerk niet uitdrukkelijk vermeld dat het om de kan van Willem van Oranje ging.

De intrede van Willem van Oranje als gezworen Broederschapslid is ook niet in de archieven van de Broederschap terug te vinden. Zijn lidmaatschap blijkt echter niet alleen uit de niet gedateerde bewaard gebleven 'drinckpot', die gezien vorm en tinmerk (de bosboom) zeker van vóór 1600 dateert. Toen Willem van Oranje in de zomer van 1562 te 's-Hertogenbosch was, overhandigde de Broederschap hem een verzoek om de zwanefundatie voort te zetten, waarbij de prins werd aangesproken als 'ons mede swaenbroeder'. De graven van Buren hadden lange tijd jaarlijks zwanen geleverd voor de Broederschapsmaaltijd en de Broederschap zou die traditie graag in ere hersteld zien. Willem van Oranje antwoordde positief 'vuyt sekere goede redene', waarmee wellicht zijn opneming in de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap werd bedoeld. Dit kan die zomer van 1562 hebben plaatsgevonden, maar ook is goed mogelijk dat hij al in 1556 tijdens zijn bezoek aan Den Bosch in de Broederschap werd opgenomen.

168*a-b*

Twee wijnkannen van Bossche bisschoppen als gezworen leden van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap

[*a*]
Wijnkan van Franciscus Sonnius
's-Hertogenbosch, 1562
Tin; hoogte 18 cm
Vervaardigd en gegraveerd voor bisschop Sonnius als lid van de Lieve Vrouwe Broederschap
's-Hertogenbosch, Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, inv. 79-8

[*b*]
Wijnkan van Clemens Crabeels
's-Hertogenbosch, 1588
Tin, hoogte 16,8 cm
Vervaardigd en gegraveerd voor bisschop Crabeels als lid van de Lieve Vrouwe Broederschap
's-Hertogenbosch, Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, inv. 79-10

[*a*] Franciscus Sonnius bood bij zijn intrede als bisschop van Den Bosch in november 1562 aan vijfentwintig gasten een maaltijd aan in het huis van de Lieve Vrouwe Broederschap aan de Hinthamerstraat. Verondersteld mag worden dat de Broederschapsleden enigszins onzeker waren over de houding die de nieuwe, eerste bisschop van 's-Hertogenbosch zou gaan innemen ten opzichte van hun instelling. Sonnius was immers èn afkomstig uit een onbemiddelde familie – uit Son bij Eindhoven – èn hij had zich vooral in zijn hoedanigheid van inquisiteur als een trouw aanhanger van Philips II en een nuchter voorstander van de contrareformatie ontpopt. Bovendien was de algehele stemming in 's-Hertogenbosch niet bijster enthousiast ten aanzien van de nieuwe bisschop. Van Dijck stelt in zijn studie over de Broederschap dat vermoedelijk moet worden gesproken van 'een prettige doch koele relatie' tussen bisschop en Broederschap.

Qualitate qua werd bisschop Sonnius lid van de Broederschap en al zijn opvolgers zouden wat dat betreft in zijn voetsporen treden. En traditiegetrouw werd voor de prelaat een wijnkan aangeschaft, op kosten van de Broederschap voorzien

van het Broederschapsdevies van de lelie tussen de doornen met het woord 'SICUT' (het begin van de spreuk 'Sicut lilium inter spinas', het devies) en het bisschopswapen en diens naam. Dit graveerwerk werd waarschijnlijk uitgevoerd door de zilversmid Erasmus van Houwelingen, die in de jaren vijftig en zestig veel werkzaamheden voor de Broederschap verrichtte en in de periode 1552/'53 tot 1572/'73 niet minder dan negenenveertig 'drinckpotten' voorzag van het gegraveerde devies met naam en wapenschild van de betreffende gezworen Broeder.

De tekst rond het wapenschild van Sonnius, beladen met drie molenijzers en een stralende zon – als verwijzing naar zijn geboorteplaats – en gedekt met bisschopsmijter, luidt: 'FRANCISC[US] SO[N]NI[US] EP[ISCOPU]S BUSCODUCENCIS IURAVIT AO D[OMINI]62.'

[*b*] Clemens Crabeels werd als derde in de reeks bisschoppen van 's-Hertogenbosch benoemd in 1584 en ook hij werd als zijn beide voorgangers Sonnius en Metsius gezworen lid van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap. De tinnen wijnkan van Laurentius Metsius die in 1570/'71 van het gegraveerde devies, de bisschopsnaam en het bisschopswapen werd voorzien, is verloren gegaan (rekening 1570/'71: betaald aan Erasmus van Houwelingen voor het graveerwerk op '[...] den drinckpotten van eerw heere den bischop van Shartogenbossche [...]'); de kan van Crabeels bleef bewaard. Deze zal door de zilversmid Dirck Aerts van Muers zijn gegraveerd, die in 1588/'89 maar liefst dertien 'potten' voorzag van de gebruikelijke tekst en voorstellingen. In datzelfde jaar 1588 verleende Crabeels een aflaat voor alle bewoners van zijn bisdom, die op 14 september – 'op heylich cruysdach' – ook in de Broederschapskapel aan de gezworen broeders werd afgekondigd. Niet uitgesloten is dat de Broeders ook nog een afzonderlijke aflaat van hem verwierven.

De wijnkan van Clemens Crabeels toont op de buik opnieuw het devies van de Broederschap met de banderol waarop het woordje 'SICUT'. Het wapen van de bisschop is in de bovenzijde van het deksel gegraveerd: een schild beladen met een verhoogde keper en drie peren, gedekt door een prelatenhoed met koorden van tweemaal vier knopen. Rond het wapen de naam en het jaartal: 'CLEMENS CRABEELS EP[ISCOPU]S BUSCODUCEN[SIS] AO 1588'.